

ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕНОСТІ РИЗИКУ У КУРСАНТІВ PECULIARITIES OF RISK EXPRESSION IN STUDENTS

У статті проаналізовано, що важливими детермінантами у прояві ризику виступають умови виховання суб'єкта, а також фіксується, що ризик виражається і закріплюється у певних формах навчальної та професійної діяльності. Розглядаючи навчально-професійну підготовку як важливу умову прояву та корекції ризику визначено, що її спрямованість, викладена у різних навчальних програмах, неоднаково впливає на розвиток тих чи інших його видів та його інтенсивність. Показано, що навчальна діяльність виступає сильним чинником, як у спеціалізації прояву дій ризику, і у їх корекції. Побічно про це свідчать дані, про цілеспрямовану навчально-професійну підготовку фахівців, пов'язаних з військовою діяльністю, фахівців менеджменту, спортивної діяльності, педагогічної, політичної, економічної та ін. Сформульовано три основних підходи до прояву ризику: заснований на аналізі природних процесів у становленні психіки з урахуванням віку; орієнтований вивчення прояву ризику з урахуванням впливу особистість певних вихованих і психокорекційних технологій; заснований на вивченні специфіки впливу на ризик конкретних умов навчально-професійної та трудової діяльності.

Результати статистичного аналізу показали, що досліджувані курсанти за показниками ризику диференціюються на три підгрупи: з високим, переважно середнім і середнім рівнем його вираженості. Визначено, що курсанти з високим рівнем вираженості ризику щодо курсантів, які мають середній його рівень вираженості, мають меншу саморегуляцію, спрямовану на внутрішню самоорганізацію та емпатію, спрямовану на внутрішнє співпереживання. Однак у них більш виражена спонтанна агресивність. Курсанти з високим рівнем вираженості ризику чітко відрізняються від курсантів, у яких він проявляється на переважно середньому рівні. У курсантів з високим рівнем вираженості ризику визначена висока спонтанна агресивність, емоційна нестійкість і експресивність, спрямована на себе.

Визначені характеристики груп можна розглядати як специфічні маркери, які містять переважно емоційно-вольовий симптомокомплекс, за вираженістю якого можна прогнозувати певний рівень ризику та планувати практичну роботу з вираженістю ризику курсантів.

Ключові слова: ризик, психологія ризику, навчально-професійна діяльність, вираженість ризику у курсантів.

The article it was analyzed that the mind of the subject is an important determinant in the manifestation of risk, and it is also fixed that the risk manifests itself and closes in the singing forms of primary and professional activity. Looking at the initial professional training, as an important mind, having shown that correction of the risk, it was determined that straightening was observed in various initial programs, however, it unequally contributes to the development of other types of yoga and that intensity. It is shown that the initial duty of the speaker is a strong clerk, as in specialization I will show diy risk, and in their correction. It is useful to talk about the data, about the goals of directing the initial and professional training of fahivtsiv, related to military activities, fahivtsiv management, sports activities, pedagogical, political, economic and other. Three main approaches to the manifestation of risk are formulated: foundations on the analysis of natural processes in the development of the psyche and the improvement of the age; orientations of education, I will show the risk of improvement in the injection of the specialty of the singing and psycho-corrective technologies; foundations on the specifics of the birth of the investment in the risk of specific minds of the initial professional and labor activity.

The results of the statistical analysis showed that the cadets after the indicators of risk are differentiated into three subgroups: with a high, an important average and an average level of yoga manifestation. It has been shown that cadets with a high degree of manifestation are less likely to be cadets, as they may have an average level of manifestation, may have less self-regulation, direct to internal self-organization and empathy, direct to internal emotional experience. However, they have more pronounced spontaneous aggressiveness. Cadets with a high level of manifestation of risk are clearly seen as cadets, in some veins it manifests itself on an important average level. In cadets with a high level of manifestation of risk, a high level of spontaneous aggressiveness, emotional instability and expressiveness, directed at oneself.

Certain characteristics of groups can be considered as specific markers that contain mainly emotional and volitional symptom complex, the severity of which can predict a certain level of risk and plan practical work with the risk of cadets.

Key words: risk, psychology of risk, primary and professional activity, manifestation of risk in cadets.

УДК 159.922(043)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.37.18>

Казанжи М.Й.

д.психол.н.,
професор кафедри загальної та диференціальної психології
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Вдовіченко О.В.

д.психол.н.,
професор кафедри теорії та методики практичної психології
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Громик Д.Б.

магістрантка кафедри теорії та методики практичної психології другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 053. Психологія
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Події сьогодення переконливо засвідчують, що суспільство потребує надійного захисту, адже не кожен громадянин у змозі витримати екстремальні навантаження, тож особливо прискіпливо потрібно підходити до підготовки курсантів з врахуванням їх психологічних особливостей, насамперед, схильності до ризику.

За даними літератури більшість фахівців вивчають явище ризику саме у межах конкретної людської діяльності (Гератеваль З.,

Келлер В.С., Криворучко П.П., Сорока А.В., Сирищева З.С. та ін.). В той же час залишається недостатньо вивченим момент прояву ризику в умовах виховної та навчально-професійної підготовки. Є нечисленні дослідження (Корольчук М.С., Жаров К.П., Тимченко А.В., Шайхлісламов З.Р. та ін.), в яких доводиться можливість впливу професійної діяльності на прояв ризику. У деяких дослідженнях (Большакова А.М., Комогоркін В.А., Неженцев Ю.І.,

Стадник В.А. та ін.) прямо чи опосередковано підтверджується можливість прояву та коригування ризику у спеціально організованому навчально-професійному процесі. Узагальнюючи ці та інші дослідження можна назвати три основних підходи до прояву ризику.

По-перше, підхід, заснований на аналізі природних процесів у становленні психіки з урахуванням віку (Калашніков Г.А., Волович В.Г., Захаров О.І., Титова Т.М., Карпенко Н.В. та ін.).

По-друге, підхід, орієнтований вивчення прояву ризику з урахуванням впливу особистість певних виховних і психокорекційних технологій (Наенко Н.І., Немчин Т.А., Володіна І.А., Розов В.І., Короленко Ц.П. та ін.).

По-третє, підхід, заснований на вивченні специфіки впливу на ризик конкретних умов навчально-професійної та трудової діяльності (Малопурін І.І., Воронін А.Б., Кричевський Р.Л., Захарова Л.М., Крошо В.П. та ін.).

Розглянемо найважливіші позиції у зазначених підходах.

Так, в одних дослідженнях (Дьяченко М.І., Єрмольєв Ю.М., Котик М.А., Михалевич В.С. та ін.) зазначено, що на перших етапах психологічного розвитку, з одного боку, хіба що відзначається високий рівень ризику, з іншого – цей ризик вже має певну індивідуальну типологію прояву (Крегер О., Тьюсон Дж.М., Шарп Д., Щекин Г.В. та ін.).

Можна вважати, що ризик у цей період детермінований індивідуальними природними особливостями динаміки нервової системи та обмеженим життєвим досвідом.

В інших дослідженнях (Бена Е., Борисова Е.М., Кравченко А.І. та ін.) показано, що з набуттям соціального досвіду та становленням основних функцій психіки відбувається звуження проявів дій ризику у суб'єкта. При цьому фіксуються певні схильності до індивідуальних особливостей поведінки на конкретні ризиковані дії.

Ця позиція узгоджується з думкою інших досліджень, у яких чітко вказується роль свідомості з придбанням життєвого досвіду у регуляції поведінки.

Узагальнення даних досліджень також свідчить, що важливими детермінантами у прояві ризику у цих ситуаціях виступають умови виховання суб'єкта, а також фіксується, що ризик отримує свій розвиток та закріплення у певних формах навчальної та професійної діяльності.

У роботах (Карпова Л.А., Медведєв В.С., Петренко А.В., Приходько І.І., Путляєва Л.В., Чернецьки К. та ін.) показано, що навчальна діяльність виступає сильним чинником, як у спеціалізації прояву дій ризику, і у їх корекції. Побічно про це свідчать дані, про цілеспрямовану навчально-професійну підготовку фахівців, пов'язаних з військовою діяльністю,

фахівців менеджменту, спортивної діяльності, педагогічної, політичної, економічної та ін.

У той самий час більшість дослідників (Гуревич Ю.Г., Кошелева С.В., Кукосян О.Г., Нечаєв М.М., Матлін Є.К., Штейнмець О.Г. та ін.) відзначають актуальність пізнання цієї проблеми. У зв'язку з цим виникає необхідність комплексного та цілеспрямованого дослідження впливу конкретної навчально-професійної діяльності на прояв ризику. При цьому ми припускаємо, що такий вибір навчально-професійної діяльності вже є основою природного відбору майбутніх фахівців до освоєння конкретної професії.

Проте організована навчально-професійна діяльність, ймовірно, може сприяти корекції дій ризику.

Розглядаючи навчально-професійну підготовку як важливу умову прояву та корекції ризику, ми також припускаємо, що її спрямованість, викладена у різних навчальних програмах, неоднаково впливає на розвиток тих чи інших його видів та інтенсивність прояву.

Сама навчальна програма, безумовно, є комплексом необхідних знань, умінь і навичок, які прямо чи опосередковано впливають на розвиток та корекцію ризику. У цьому ми виключаємо наявність окремих спеціалізованих навчальних програм, у яких відпрацьовуються технології виконання ризикованих дій. Найбільш виразно це простежується з окремих дисциплін, а саме військової, спортивної, економічної, правоохоронної, при формуванні професійного мислення в курсах психології, менеджменту та ін.

Дослідження проявів ризику у студентів, які навчаються за різними навчальними програмами, на наш погляд, відкриває можливість виміряти його вихідний рівень виразності у сучасній молоді, визначити специфіку впливу конкретної навчально-професійної підготовки на становлення ризику та розробити певні підходи до його коригування.

Для дослідження різних проявів ризику нами попередньо узагальнювались різні методики [2, 4, 6 та ін.]. При розробці, адаптації та вибірці методів дослідження ми спиралися на ті, які отримали певне поширення для дослідження ризику в експериментальній психології. При цьому ми виходили з того, щоб дані методики були, по-перше, валідними, по-друге, відповідали віковим особливостям; по-третє, давали можливість оцінити рівень прояву ризику. На попередньому етапі одним студентам були запропоновані методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Елерса Т. і діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач Елерса Т. (2000), особистісний опитувальник Кеттелла Р. (1966), однак вони виявилися мало інформативними. Іншим студентам були запропоновані особи-

стісний опитувальник FPI, форма «В», в адаптації Крилова О.А., Вансовської Л.І, Гайдая В.К., Гербачевського В.К. та інших (1990), опитувальник динамічних проявів особистості Айзенка Г.Ю. (1996), методика оцінки емоційної зрілості особистості Чебикіна О.Я. (1990). В остаточний варіант для проведення дослідження були відібрані: методика діагностики ступеня готовності до ризику в різних сферах діяльності Вдовіченко О.В. [1], методика оцінки схильності до ризику (Хізріч Р. і Пітерс М.) [8], тест здатності до ризику [7].

Розглянемо коротко основний зміст основних методик:

Опитувальник «Схильність до ризику у різних сферах діяльності» (Вдовіченко О. В., 2007). Дана методика визначає урівень готовності до ризику, складається з 40 питань, розподіляючи відповіді за трьома варіантами, потім ми співвідносимо їх з ключем і визначаємо тип особистості в контексті ризику (песимістичний, обережно-раціональний, екстремал, авантюрист).

Тест «Чи любите ви ризик» (Черкасов В.В., 1996), орієнтований на визначення задоволення і прагнення до ризику. Дана методика складається з двох частин. У першій частині необхідно відповідати на 14 питань, розподіляючи відповіді за чотири категоріями: часто, іноді, рідко, ніколи. Друга частина містить 18 питань і на кожен з них треба відповісти однозначно: згоден чи не згоден. Для обробки використовується ключ, на підставі якого визначаються такі рівні прагнення до ризику:

- а) 109-137 балів – високий;
- б) 63-108 балів – середній;
- в) 22-62 бала – низький.

Методика «Чи здатні ви йти на ризик» (Любавін М.Л., 1992), спрямована на виявлення здатності до ризику. Складається з 5 питань, з яких необхідно вибрати один варіант відповіді. Використовуючи ключ розшифровки даних, ми сумуємо бали і визначаємо рівень ризику:

- а) 18 і вище балів – високий;
- б) 11-17 балів – середній;
- в) 4-10 балів – низький.

Отримані на підставі зазначених вище методиками дані дозволяють диференційовано підійти до оцінки вираженості ризику у випробовуваних. Умовно його можна структурувати за 4 рівнями: високий (В), вище середнього (НД), середній (С) і низький (Н).

Особистісний опитувальник FPI, форма «В» (адаптована Криловим А.О., Вансовської Л.І., Гайдай В.К., Гербачевським В.К. та ін., 1990) з урахуванням досвіду побудови і застосування широко відомих опитувальників 16PF, MMPI, FPI та інших. Розробка результатів складається з двох процедур:

Перша – стосується отримання первинних або «сирих» оцінок. Для її здійснення необ-

хідно підготувати матричні форми ключів кожної шкали на основі загального ключа опитувальника.

Друга процедура пов'язана з перекладом первинних оцінок в стандартні оцінки 9-бальної шкали за допомогою таблиці.

До низьких відносяться оцінки в діапазоні 1-3 бали, до середніх – 4-6 балів, до високих 7-9 балів. Слід звернути особливу увагу на оцінку за шкалою F9, яка має значення для загальної характеристики достовірності відповідей.

Методика «Оцінка емоційної зрілості особистості» (Чебикін О.Я., 1990). Мета: оцінка експресивного, саморегуляційного й емпатійного компонентів емоційної зрілості особистості.

Методика динамічних проявів особистості (Айзенк Г.Ю., 1986). Для проведення методики готується спеціальний тестовий бланк, ручка або олівець для його заповнення і текст опитувальника та оцінюються результати.

В роботі нами також використовувалися метод спостереження і бесіда, які проводилися для уточнення отриманих результатів перерахованих вище методик.

Для обробки отриманих первинних даних, враховуючи мету дослідження, використовувався статистично достовірний показник t-критерію Стюдента.

Використання перерахованих методик дозволило виявити і кількісно оцінити, по-перше, П¹ – ступінь готовності показники, що визначають ставлення до ризику (О.В.Вдовіченко); П² – прагнення до ризику (В.В.Черкасов); П³ – здатність до ризиків (М.Л.Любавін).

Показники, що характеризують властивості особистості: П⁴ – ступінь товарищескості у групі; П⁵ – рівень інтелекту; П⁶ – емоційна стійкість – емоційна нестійкість; П⁷ – підпорядкованість – доміантність; П⁸ – стриманість – експресивність; П⁹ – схильність почуттям – висока нормативність поведінки ; П¹⁰ – жорсткість – чутливість; П¹¹ – довірливість – підозрілість; П¹² – практичність – розвинена уява; П¹³ – прямолінійність – дипломатичність; П¹⁴ – впевненість в собі – тривожність; П¹⁵ – консерватизм – радикалізм; П¹⁶ – конформізм – нонконформізм; П¹⁷ – низький самоконтроль – високий самоконтроль; П¹⁸ – розслабленість – напруженість (Р.Кеттелла); П¹⁹ – мотивація до успіху; П²⁰ – мотивація до уникнення невдач (Т.Елерс); П²¹ – невротичність; П²² – спонтанна агресивність; П²³ – депресивність; П²⁴ – дратівливість; П²⁵ – товарищескість; П²⁶ – врівноваженість; П²⁷ – реактивна агресивність; П²⁸ – сором'язливість; П²⁹ – екстраверсія – інтроверсія; П³⁰ – емоційна лабільність; П³¹ – маскуліність – фемінність (FPI); П³² – експресивність, спрямована на себе; П³³ – експресивність, спрямована на інших;

¹ П – скорочена назва показника

П34 – експресивність; П35 – саморегуляція, спрямована на внутрішню самоорганізацію; П36 – саморегуляція, пов'язана з соціальною взаємодією; П37 – саморегуляція; П38 – емпатія, спрямована на внутрішнє співпереживання; П39 – емпатія, спрямована на соціальне оточення; П40 – емпатія (О.Я.Чебикін); П41 – емоційна стабільність - емоційна нестабільність (Г.Ю.Айзенк).

Дослідження проводилося на базі вищого навчального закладу м. Одеси. 91 курсант Одеського державного університету внутрішніх справ.

Розглядаючи результати первинних даних у курсантів ми бачимо, що показник готовності до ризику (П1) має варіативність від 10 до 45 балів. За показником прагнення до ризику (П2) від 82 до 116 балів. Показник здатності до ризиків (П3) має варіативність від 16 до 20 балів.

На підставі первинних даних ми можемо умовно виділити три підгрупи курсантів, у яких значення даних показників чітко фіксуються на високому (12 курсанта), переважно середньому (35 осіб) та середньому (44 випробуваних) рівнях.

Беручи до уваги тенденцію до варіативності діагностованих показників ризику, а також враховуючи необхідність більш конструктивного розгляду отриманих даних з урахуванням особистісних особливостей випробуваних, нами виділені наступні підгрупи: підгрупа з високим рівнем вираженості ризику, підгрупа з даними вище середнього і з середніми показниками. Надалі аналіз отриманих результатів проводився з опорою на виділення вище перерахованих підгруп.

Результати статистичного аналізу показали, що досліджувані курсанти за показниками ризику диференціюються на три підгрупи: з високим, переважно середнім і середнім рівнем його вираженості.

Характер відмінностей за особистісним особливостям між зазначеними підгрупами з високим і переважно середнім рівнем дозволив виявити достовірні відмінності за показниками (П22) – спонтанної агресивності ($t = 2,84$; $p < 0,05$), (П6) – емоційна нестійкість ($t = 3,38$; $p < 0,05$). Аналогічні відмінності виявлені і за показником (П32) – експресивність, спрямована на себе.

Отримані дані вказують, що курсанти з високим рівнем вираженості ризику чітко відрізняються від курсантів, у яких він проявляється на переважно середньому рівні. У курсантів з високим рівнем вираженості ризику визначена висока спонтанна агресивність, емоційна нестійкість і експресивність, спрямована на себе.

За особистісним особливостям між підгрупами з високим і середнім рівнем вираже-

ності ризику зазначеними підгрупами виявлені достовірні відмінності за параметрами: (П22) – спонтанної агресивності ($t = 3,86$; $p < 0,01$), (П35) – саморегуляції, спрямованої на внутрішню самоорганізацію і (П38) – емпатії, спрямованої на внутрішнє співпереживання.

Виходячи з отриманих даних, можна відзначити, що курсанти з високим рівнем вираженості ризику щодо курсантів, які мають середній його рівень вираженості, мають меншу саморегуляцію, спрямовану на внутрішню самоорганізацію та емпатію, спрямовану на внутрішнє співпереживання. Однак у них більш виражена спонтанна агресивність.

Отримані відомості співвідносяться з результатами, що отримано Л.В.П'янківською, якою встановлено високий рівень прийняття ризику, «контролю» та «включеності» у системі життєстійкості курсантів. Майже 93 відсотки курсантів приймають ризик як невід'ємну складову власної життєстійкості, що у поєднанні з виявом активності та самоконтролю вказує на прагнення не стояти осторонь, впливати на події, що відбуваються. І саме прийняття ризику, на думку автора, сприяє саморозвитку курсантів, спонукає їх до активності, адже відважитися на щось – це завжди ризикувати тією чи іншою мірою [3, с. 78].

За даними нашого дослідження прийняття ризику співвідноситься з вираженістю ризику курсантів, який у них досягає середнього рівня та вище.

Характер відмінностей між підгрупами з середнім і переважно середнім рівнем по особистісним особливостям встановлений лише за одним параметром (П20) – мотивації до уникнення невдач ($t = 2,7$; $p < 0,05$), в інших випадках є тенденція до відмінностей.

Варто зауважити, що схильність до ризику та адаптивність людини певним чином співвідносяться між собою. Особливо це актуально, якщо особистість включена в діяльність, яка постійно вимагає від неї прийняття ризикованих рішень, тому й схильність до ризику у представників таких професій асоціюється з достатньою адаптивністю, адже ризик є «необхідним елементом службової діяльності», що водночас не виключає можливості виснаження за певних умов [5, с. 205], тож варто відмітити припущення щодо достатньої адаптивності саме курсантів з вираженістю схильності до ризику.

Висновки з проведеного дослідження. Результати статистичного аналізу показали, що досліджувані курсанти за показниками ризику диференціюються за трьома підгрупами: з високим, переважно середнім і середнім рівнем ризику. Визначено, що курсанти з високим рівнем вираженості ризику чітко відрізняються від курсантів, у яких він проявляється на переважно середньому рівні. У курсантів з високим

рівнем вираженості ризику визначена висока спонтанна агресивність, емоційна нестійкість і експресивність, яка спрямована на себе.

Виходячи з отриманих даних, курсанти з високим рівнем вираженості ризику у порівнянні з групою курсантів, які мають середній його рівень вираженості, мають меншу саморегуляцію, спрямовану на внутрішню самоорганізацію та емпатію, спрямовану на внутрішнє співпереживання. Однак у них більш виражена спонтанна агресивність.

Характер відмінностей між підгрупами з середнім і переважно середнім рівнем встановлено лише за параметром «мотивації до уникнення невдач».

Визначені характеристики груп можна розглядати як специфічні маркери, які містять переважно емоційно-вольовий симптомокомплекс, за вираженістю якого можна спрогнозувати певний рівень ризику та планувати практичну роботу з вираженістю ризику курсантів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вдовиченко О. В. Апробація опросника схильності к ризику в різних сферах діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. № 17 (41). Част. I. С. 66-69.
2. Вдовиченко О. В. Subjective risk assessment of uncertainty and danger situations: diagnostics, psychological predictors and age dynamics. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. Психологія. Вип. I (57). Х.: ХНПУ, 2018. С. 31-39.
3. П'янківська Л.В. Життєстійкість – основа психічного здоров'я курсанта. Іншомовна підготовка працівників ОВС та фахівців із права: тези доп. IV Всеукраїнської наук.-теорет. конф. (Київ, 25 травня 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 68-70. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirnyki/2017/zbirnyk_inshomovna_250517.pdf
4. Саннікова О.П., Бикова С.В. Психологічна діагностика стійкої схильності до ризику: апробація оригінальної методики. *Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка*. Психологія. 2008. № 19. С. 4–15.
5. Хлонь О.М. Ставлення до ризику як чинник, що впливає на мотивацію працівника правоохоронних органів до подальшої професійної діяльності. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 2. С. 198-208.
6. Хомуленко Т.Б., Абсаямова Л.М. Мотиваційні, інтелектуальні та емоційні компоненти психології ризику: віковий аспект. Харків: ХНПУ, 2011. 157 с.
7. Хочешь узнать себя? Нет проблем! / ред. Любавина М.Л. Челябинск: Совместное издание Фирма "Атоксо" и СТ "Пресса", 1992. 238с.
8. Черкасов В.В. Деловой риск в предпринимательской деятельности. К.: ООО «Изд-во Либра», 1996. 160 с.